

De rechten van de mens in een commerciële context (1)

Jan De Meyer

Op het eerste gezicht lijkt het vanzelfsprekend dat de rechten van de mens ook moeten worden geëerbiedigd in de handel en dat zij moeten worden verzekerd aan de personen die deelnemen aan of betrokken zijn bij de handel, zowel als aan personen die deelnemen aan of betrokken zijn bij andere vormen van menselijke activiteit. In beginsel dienen kooplieden en personen die met hen handelen of bij hun activiteiten betrokken zijn de rechten van de mens noch meer noch minder dan anderen te genieten.

Er kunnen evenwel, wat dat betreft, problemen bestaan, waarop ik hier even bondig wil ingaan.

Eerst zou ik willen overwegen of de vrijheid van handel, als dusdanig, een recht van de mens is. In de tweede plaats zou ik enkele opmerkingen willen maken over de vraag of de eerbiediging van de vrijheid van handel en van de daarmee verbonden rechten verzekerd kan worden krachtens het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Eindelijk zou ik in het kort willen bespreken of rechten van de mens en fundamentele vrijheden, zoals die bepaald in dat verdrag, aan personen die aan de handel deelnemen of daarbij betrokken zijn moeten worden verzekerd op dezelfde wijze en in dezelfde mate als aan andere personen.

I.

Men kan betwijfelen of de vrijheid economische activiteiten, en in het bijzonder handelsactiviteiten, te verrichten wel dient beschouwd te worden als een recht van de mens. Het bestaan zelf van een recht op vrijheid van handel kan betwist worden, zowel als en wellicht nog meer dan het bestaan van het recht op eigendom (2), waarmee het nauw verbonden is. In sommige politieke systemen worden beide rechten

(1) Vertaling uit het Engels van een referaat voorgedragen te Londen op 1 oktober 1983.

(2) In artikel 17 van de universele verklaring van de rechten van de mens wordt gesteld dat ieder persoon, hetzij alleen hetzij in vereniging met anderen, het recht heeft op eigendom en dat niemand op willekeurige wijze van zijn eigendom mag worden beroofd. In de verklaring wordt geen melding gemaakt van een recht op vrijheid van handel. Noch in het internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, noch in het internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten wordt enige melding gemaakt van het ene of het andere van die twee rechten.

geïgnoreerd, genegeerd of binnen zeer enge grenzen beperkt. In andere worden zij uitdrukkelijk gewaarborgd.

Uiteraard dient men te overwegen dat het niet erkennen van de vrijheid van handel zowel als het niet erkennen van het recht op eigendom in de praktijk vaak verbonden is met een nogal onbevredigende eerbiediging van andere fundamentele rechten, zelfs indien die andere rechten formeel erkend worden in de betrokken systemen. Men hoeft slechts het Sovjetsysteem onder ogen te nemen om een goed voorbeeld te vinden van een zodanige situatie.

Nochtans is het zelfs in meer liberale politieke systemen niet steeds gemakkelijk geweest dezelfde graad van expliciete erkenning te verkrijgen voor het recht op eigendom, en nog minder voor de vrijheid van handel, als voor andere rechten en vrijheden. Het recht op eigendom werd niet onmiddellijk erkend in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, doch pas enige tijd later in het eerste protocol bij dat verdrag. De vrijheid van handel is niet eens uitdrukkelijk erkend in dat verdrag, noch in enig nadien daaraan toegevoegd protocol.

De vrijheid van handel kan worden beschouwd als een natuurlijk gevolg of een bijzonder aspect van iedereens algemeen recht op vrije en volledige ontplooiing van zijn persoonlijkheid (3). Zij zou misschien ook kunnen worden afgeleid uit iedereens recht op vrijheid en veiligheid (4), uit iedereens recht op vrijheid van beweging (5) of uit iedereens recht op een behoorlijke levensstandaard (6).

Op een meer specifieke wijze is de vrijheid van handel, zoals hierboven reeds vermeld werd, nauw verbonden met het recht op eigendom (7); zij kan aangezien worden als een bijzonder aspect van dat recht, waarvan men, niet zonder reden, heeft kunnen zeggen dat het een voorwaarde is voor de onafhankelijkheid van de persoon en van het gezin. De handel is een activiteit waarbij het gaat om het ruilen van economische waarden: hij komt dus inderdaad voor als een vorm van verkrijging, gebruik en genot van, en beschikking over zaken.

(3) Zie de artikelen 22 en 29 van de universele verklaring van de rechten van de mens. Zie ook artikel 2, (1), van de grondwet van de Bondsrepubliek Duitsland.

(4) Universele verklaring van de rechten van de mens, artikel 3.

(5) *Ibid.*, artikel 13.

(6) *Ibid.*, artikel 25, § 1.

(7) Pierre-Henri TEITGEN, in de raadgevende vergadering van de Raad van Europa, 9 september 1949 (*Collected Edition of the «Travaux préparatoires» of the European Convention on Human Rights*, dl. I, 's Gravenhage, 1975, p. 273).

Eigenlijk zouden handelsactiviteiten ook moeten beschouwd worden als een vorm van arbeid, en, van dat standpunt uit, eveneens de bescherming moeten genieten die verzekerd is aan het recht op arbeid en aan het recht vrij zijn arbeid te kiezen of te aanvaarden (8). Er schijnt geen enkele overtuigende reden te bestaan om die rechten alleen toe te passen op arbeid verricht in afhankelijkheid van anderen en om ze niet toe te passen op zelfstandige arbeid (9).

Men zou kunnen denken dat hoe meer mensen bekwaam zijn zelfstandig te werken, hoe meer zij ook in staat zijn werkelijk het genot te hebben van hun fundamentele rechten en vrijheden en dat hoe meer mensen verplicht zijn te werken in afhankelijkheid van anderen, hoe meer zij ook het risico lopen, in de praktijk, van hun rechten en vrijheden te worden beroofd.

De federale grondwet van Zwitserland waarborgt de vrijheid van handel en nijverheid (*Handels- und Gewerbefreiheit*) binnen het gehele grondgebied van het Eedgenootschap, onder voorbehoud evenwel van de beperkingen daarop gesteld in de federale grondwet zelf of in wetten gemaakt ter uitvoering ervan (10). Zij erkent het recht van de kantons zowel als van het Eedgenootschap de uitoefening van handel en nijver-

(8) Artikel 23 van de universele verklaring van de rechten van de mens proclameert het recht op arbeid en, volgens de Engelse tekst, «*to free choice of employment*». Die rechten worden in de Franse tekst van de verklaring vermeld als «*droit au travail*» en «*au libre choix de son travail*». Dit verschil komt niet voor in het internationaal verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten: in artikel 6, § 1, daarvan wordt erkend: «*the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts*», «*le droit au travail, qui comprend le droit qu'a toute personne d'obtenir la possibilité de gagner sa vie par un travail librement choisi ou accepté*». Uiteraard lijkt de algemene samenhang waarin die rechten in die verklaring en in dat verdrag werden gewaarborgd veeleer te zijn die van «*employment*», in engere betekenis, als arbeid waarbij iemands werk of diensten worden betaald door een werkgever (*Webster's Third New International Dictionary*, 1966, dl. I, p. 743, *Employment*, 2a (1)); in die betekenis wordt veeleer gedacht aan een relatie tussen een werkgever en een werknemer, waarbij geïmpliceerd schijnt een akkoord of contract over lonen of arbeidsvoorwaarden (*Ibid.*, dl. III, p. 2634, *Work, syn*). Er is echter ook een meer algemene betekenis van *employment*, waarbij men dan bedoelt een activiteit waar iemand zijn tijd en inspanningen aan wijdt en besteedt (*Ibid.*, dl. I, p. 743, *Employment*, 2a) en waarbij men daarmee dan gewoon bedoelt datgene waarmee iemand zich bezighoudt, zelfs zonder aan werk te denken (*Ibid.*, dl. III, p. 2634, *Work, syn*). Artikel 12, (1), van de grondwet van de Bondsrepubliek Duitsland waarborgt, in meer algemene bewoordingen, de vrijheid der beroepskeuze (*Freiheit der Berufswahl*).

(9) De onderlinge gelijkens van beide activiteitsvormen kan geïllustreerd worden door het feit dat, toen arbeidsgerechten in België werden gecreëerd, deze werden beschouwd als een bijzondere soort van rechtbanken van koophandel, in de zin van artikel 105 van de Belgische grondwet (zie b.v. O. ORBAN, *Le droit constitutionnel de la Belgique*, dl. II, Luik 1908, p. 596, en P. WIGNY, *Propos constitutionnels*, Brussel 1963, p. 303). Thans worden de arbeidsgerechten uitdrukkelijk vermeld in dat artikel, dat in 1970 daartoe werd gewijzigd.

(10) Artikel 31, § 1, van de Zwitserse grondwet.

heid te regelen, doch verbiedt hun het beginsel zelf van de vrijheid van handel en nijverheid aan te tasten, behalve in zover de federale grondwet daaromtrent anders beschikt (11).

Door dit voorbeeld van een expliciete erkenning van de vrijheid van handel en nijverheid worden tevens de grenzen van een zodanige erkenning aangewezen. Zoals sommige andere fundamentele rechten en vrijheden, en misschien enigszins meer dan die andere rechten, is de vrijheid van handel, wat haar uitoefening betreft, vatbaar voor regeling en beperking bij wet, hetzij in het algemeen belang, hetzij ter bescherming van de rechten en vrijheden van anderen: zelfs kunnen sommige vormen van handel geheel verboden worden (12).

Het verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap beschermt eveneens de vrijheid van handel, ten minste binnen de grenzen van de gemeenschap. Het waarborgt, in het algemeen, het vrije verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal tussen de lid-staten. Het waarborgt in het bijzonder het recht van vestiging (13), omvattend, «behoudens de bepalingen van het hoofdstuk betreffende het kapitaal, de toegang tot werkzaamheden anders dan in loondienst en de uitoefening daarvan, alsmede de oprichting en het beheer van ondernemingen, en met name van vennootschappen..., overeenkomstig de bepalingen welke door de wetgever van het land van vestiging voor de eigen onderdanen zijn vastgesteld» (14). Het waarborgt eveneens in het bijzonder het vrij verrichten van diensten (15), met name omvattend «werkzaamheden... van industriële aard», «van commerciële aard», «van het ambacht» en «van de vrije beroepen» (16).

Het verdrag bevat uiteraard regelingen betreffende het uitoefenen van die vrijheden en laat nadere regeling ervan door het gemeenschapsrecht en door het nationaal recht toe.

(11) Zelfde artikel, § 2, en artikel 31bis.

(12) Zie ook, in de grondwet van de Bondsrepubliek Duitsland, artikel 12, (1), waarbij het recht van ieder Duitser vrij een beroep te kiezen wordt gewaarborgd doch tevens wordt bepaald dat de uitoefening van een beroep bij wet kan geregeld worden, en artikel 2, (1), waarbij iedereen recht op vrije ontplooiing van zijn persoonlijkheid wordt gewaarborgd, in zover hij niet de rechten van anderen krenkt noch inbreuk pleegt op de constitutionele orde of op de zedenwet.

(13) Verdrag E.E.G., artikelen 52 tot 58.

(14) *Ibid.*, artikel 52. Volgens artikel 58 van het verdrag worden «onder vennootschappen ... verstaan maatschappijen naar burgerlijk recht of handelsrecht, de coöperatieve verenigingen of vennootschappen daaronder begrepen, en de overige rechtspersonen naar publiek- en privaatrecht, met uitzondering van vennootschappen welke geen winst beogen».

(15) *Ibid.*, artikelen 59-66.

(16) *Ibid.*, artikel 60.

Het beschermt, in het bijzonder, de vrije mededinging en verbiedt, in beginsel, elke discriminatie op grond van de nationaliteit. Maar het «laat de regeling van het eigendomsrecht in de lid-staten onverlet» (17).

Het hof van justitie van de Europese Gemeenschappen, dat er meer dan eens de nadruk op heeft gelegd dat de fundamentele rechten van de mens een integrerend deel uitmaken van de algemene rechtsbeginselen welke eerbiediging het verzekert (18), heeft met name de vrijheid van handel als een van die rechten erkend. Het deed dit in het arrest van 1974 over de zaak Nold (19), waarin het, verwijzend naar de «constitutionele tradities welke aan de lid-staten gemeen zijn», opmerkte dat het constitutioneel recht van alle lid-staten «het eigendomsrecht bescherming verzekert en de vrijheid van handel, arbeid en andere professionele werkzaamheden met soortgelijke waarborgen omringt».

In het Nold-arrest bepaalde het Hof van justitie van de Europese Gemeenschappen tevens de grenzen van het eigendomsrecht en van de vrijheid van handel, arbeid en andere professionele werkzaamheden. Het zei dat die rechten, «verre van als absolute prerogatieven te mogen worden beschouwd, in verband met de sociale functie der beschermde goederen en werkzaamheden moeten worden bezien» en «dat zulke rechten derhalve normaliter slechts onder voorbehoud van in het openbaar belang voorziene beperkingen worden gewaarborgd». Het hof voegde daaraan toe «dat het ook in de rechtsorde van de Gemeenschap gerechtvaardigd voorkomt met betrekking tot deze rechten het voorbehoud te maken dat bepaalde grenzen, die hun rechtvaardiging vinden in de doelstellingen van algemeen belang welke de Gemeenschap nastreeft, moeten worden in acht genomen zolang aan het wezen dier rechten geen afbreuk wordt gedaan». Het bevond eveneens dat «de aan de onderneming verstrekte waarborgen in geen geval zonder meer mogen worden uitgebreid tot de bescherming van de belangen of kansen van de handel, welke wisselvalligheid voor de economische werkzaamheid wezenlijk is».

Zoals men het kan opmerken, lijkt dit zeer sterk op de zoëven vermelde bepalingen van de Zwitserse grondwet betreffende de vrijheid van handel en nijverheid.

(17) *Ibid.*, artikel 222. Zie ook artikel 83 van het verdrag E.G.K.S.

(18) Zie voornamelijk de arresten van het hof van 12 november 1969, in de zaak Stauder (*Jur. H.v.J.*, 1969, p. 419), van 17 december 1970, in de zaak van de Internationale Handelsgesellschaft (*Ibid.*, 1970, p. 1125), van 14 mei 1974, in de zaak Nold (*Ibid.*, 1974, p. 491), van 13 december 1979, in de zaak Hauer (*Ibid.*, 1979, p. 3727) en van 26 juni 1980, in de zaak van de National Panasonic (*Ibid.*, 1980, p. 2033).

(19) *Jur. H.v.J.*, 1974, p. 491.

Men kan eveneens opmerken dat het Hof van justitie zijn opvattingen betreffende de rechten van de mens in het algemeen en betreffende de vrijheid van handel in het bijzonder niet eens getracht heeft te funderen op specifieke bepalingen van de Gemeenschapsverdragen, zoals dit aan het hof scheen te worden aanbevolen door advocaat-generaal Du-Theillet de Lamothe, wat betreft het evenredigheidsbeginsel, in de zaak van de Internationale Handelsgesellschaft, waarover het hof in 1970 uitspraak deed (20). Het fundeerde ze rechtstreeks op algemene rechtsbeginselen.

II.

Vermits de vrijheid van handel als zodanig niet uitdrukkelijk is erkend in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens noch in een van de daaraan toegevoegde protocollen, rijzen bepaalde problemen wat betreft de bescherming ervan door het verdrag en, meer in het bijzonder, wat betreft de mogelijkheid zaken betreffende de eerbiediging ervan aanhangig te maken bij de Europese commissie voor de rechten van de mens en bij het Europees hof voor de rechten van de mens, die beide zijn opgericht ten einde de nakoming van de verplichtingen welke voor de hoge verdragsluitende partijen uit het verdrag voortvloeien te verzekeren (21).

In feite heeft de commissie steeds bevonden dat het recht een beroep uit te oefenen, hetzij in de publieke, hetzij in de private sector, en het recht op arbeid niet kunnen beschouwd worden als door het verdrag gewaarborgde rechten (22). In de eerste van haar gepubliceerde beslissingen over dat onderwerp, zei zij dat reeds specifiek wat commerciële werkzaamheden betreft (23).

Beroepen waarbij de schending van die rechten als zodanig werd aan-gevoerd werden steeds niet-ontvankelijk verklaard. Zij kwamen nooit tot voor het hof.

(20) *Ibid.*, 1970, p. 1125.

(21) Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, artikel 19.

(22) Zie, ondermeer, de beslissingen van de commissie van 16 december 1955, 86/55, X. t. Bondsrepubliek Duitsland, (*Yearbook*, dl. 1, p. 198), van 29 september 1956, 165/56, X. t. Bondsrepubliek Duitsland, (*Ibid.*, dl. I, p. 203), van 18 september 1961, 1038/61, X. t. België, (*Ibid.*, dl. 4, p. 324), van 19 september 1961, 852/60, X. t. Bondsrepubliek Duitsland (*Ibid.*, dl. 4, p. 346), van 5 maart 1962, 1197/61, X. t. Bondsrepubliek Duitsland (*Ibid.*, dl. 5, p. 88), van 10 maart 1962, 1013/61, X. en Y. t. Bondsrepubliek Duitsland (*Ibid.*, dl. 5, p. 158), van 12 maart 1962, 1103/61, X. t. België (*Ibid.*, dl. 5, p. 168), van 3 februari 1970, 4072/69, X. t. België (*Ibid.*, dl. 13, p. 708) en van 10 december 1975, 6907/75, X. t. Denemarken (*Decisions and Reports*, dl. 3, p. 153).

(23) Zie de in vorige noot geciteerde beslissing van 16 december 1955.

Toch werd de vrijheid van handel reeds ter sprake gebracht, ten minste onrechtstreeks, in sommige arresten van het hof.

De zaak König (24) schijnt, wat dat betreft, bijzonder belangwekkend te zijn. Uit het arrest dat het hof over die zaak uitsprak in 1978 blijkt duidelijk dat het rechten en verplichtingen die betrekking hebben op de uitoefening van een commerciële activiteit beschouwt, met het oog op de toepassing van artikel 6, § 1, van het verdrag, als burgerlijke rechten en verplichtingen, bij de vaststelling waarvan een ieder, volgens die bepaling, gerechtigd is op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijke en onpartijdige rechtbank die bij de wet is ingesteld. Het hof bevond dat die bepaling toepassing diende te vinden op het recht van Dr. König verder een private kliniek te blijven uitbaten zowel als op zijn recht de medische praktijk verder te blijven uitoefenen (25). Het stelde in het bijzonder vast dat in de Bondsrepubliek Duitsland de uitbating van een private kliniek in zekere opzichten een commerciële activiteit is, die wordt uitgeoefend met winstooymerken en in het Duitse recht als een *Gewerbe* wordt gequalificeerd, dat zij plaats vindt in de private sector door het sluiten van overeenkomsten tussen de kliniek en haar patiënten en dat zij verschijnt als de uitoefening van een privaat recht dat in zekere opzichten verwant is met het eigendomsrecht: «*elle se présente comme l'exercice d'un droit privé s'apparentant à certains égards au droit de propriété*» (26).

Wat dit betreft, kan worden opgemerkt dat de Franse tekst, die de authentieke is, hier enigszins verschilt van de Engelse, waarin men leest: «*this activity ... resembles the exercise of a private right in some ways akin to the right of property*». De Franse woorden «*se présente comme*» zijn duidelijk meer affirmatief dan het Engelse «*resembles*».

Die vermelding van het recht op eigendom verdient uiteraard bijzondere aandacht. Zij brengt ons op het terrein van artikel 1 van het eerste protocol bij het verdrag. Die bepaling, volgens welke, onder voorbehoud van de daarin bepaalde beperkingen, alle natuurlijke of rechtspersonen recht hebben op het ongestoord genot van hun eigendom,

(24) Europees hof voor de rechten van de mens, 28 juni 1978, reeks A, n° 27.

(25) Zie § 95 van het arrest. Dat het recht van een arts zijn beroepswerkzaamheden verder te blijven uitoefenen moet beschouwd worden als een burgerlijk recht met het oog op de toepassing van artikel 6, § 1, werd opnieuw door het hof beslist in de zaken betreffende Belgische artsen, waarover het uitspraak deed in 1981 (Le Compte, Van Leuven en De Meyere, arrest van 23 juni 1981, reeks A, n° 43) en in 1983 (Albert en Le Compte, arrest van 10 februari 1983, reeks A, n° 58).

(26) Zie § 92 van het arrest van 28 juni 1970.

werd, in de hier bedoelde zaak, niet ingeroepen door Dr. König en evenmin ter sprake gebracht door de commissie of door het hof (27).

Evenwel zei de heer Fawcett, voorzitter van de commissie, in zijn uiteenzetting voor het hof, op 16 november 1977: «*it is possible to regard a professional activity or occupation as an asset*». Hij voegde daaraan toe: «*work is put into it, money is put into it, and there is also the notion of there being a right to engage in it*» (28). Door dat woord *asset* te gebruiken, dat hij enkele ogenblikken later nog herhaalde, verwees de heer Fawcett naar een begrip dat niet alleen verwant is met het eigendomsbegrip, doch er in de praktijk een synoniem van is.

Zij die een traditioneel vrij beroep uitoefenen, zoals artsen of advocaten, beschouwen hun activiteit over het algemeen niet als een commerciële activiteit. Ook kunnen artsen menen dat het uitbaten van een kliniek niet in alle opzichten een commerciële activiteit is. In feite bestaat evenwel veel gelijkenis tussen die vormen van activiteit en commerciële activiteiten, vermits zij gewoonlijk, zowel als deze, met winst-oogmerken worden uitgeoefend, ten minste in de mate waarin degenen die zulke beroepen uitoefenen op die wijze in hun onderhoud voorzien, «*earn their livelihood*», zoals werd opgemerkt door het opperste gerechtshof van de Verenigde Staten van Amerika in *Bates and O'Steen v. State Bar of Arizona* (29).

In feite streed Dr. König voor de verdere voortzetting van activiteiten waardoor hij placht in zijn onderhoud te voorzien.

Om commerciële activiteiten in een meer specifieke betekenis ging het in de zaak *Handyside*, in die van de *Sunday Times* en, op nog meer rechtstreekse wijze, in de zaak *Deweer*.

De zaak *Handyside* (30) en die van de *Sunday Times* (31) waren echter drukperszaken. Zij hadden beide betrekking op beperkingen van de expressievrijheid, in het ene geval door een strafvervolging wegens zedenschennis, in het andere door een rechterlijk publicatieverbod we-

(27) Zie de beslissing van de commissie van 27 mei 1975 over de ontvankelijkheid van het verzoekschrift (*Yearbook*, dl. 18, p. 178) en haar verslag van 14 december 1976, afgedrukt in reeks B, n° 25, p. 12. In de zaken betreffende Belgische artsen waarover het hof uitspraak deed in 1981 en in 1983 werd noch expliciet noch impliciet verwezen naar artikel 1 van het eerste protocol: de uitbating van een kliniek kwam in die zaken niet aan de orde.

(28) Reeks B, n° 25, p. 181.

(29) *Bates and O'Steen v. State Bar of Arizona* (1972), 433 US 350, in het bijzonder p. 368, 53 LEd 2d 810, 97 SCt 2691.

(30) Arrest van 7 december 1976, reeks A, n° 24.

(31) Arrest van 26 april 1979, reeks A, n° 30.

gens *contempt of court*. Op nogal voor de hand liggende wijze werden zij behandeld op grond van de bepaling van het verdrag, artikel 10, die die vrijheid beschermt. Noch in het ene noch in het andere geval werden vragen opgeworpen met betrekking tot de vrijheid van handel, die in feite toch ook in beide gevallen aan de orde was.

In de zaak *Handyside* werd ook artikel 1 van het eerste protocol ter sprake gebracht, doch wel op een nogal enge basis. De commissie en het hof onderzochten alleen of dat artikel was geschonden, enerzijds, door het voorlopig in beslag nemen van het zetsel en van enige honderden exemplaren van de Engelse editie van het *Rode Boekje voor Scholieren*, ten tijde van het instellen van de strafvervolgving, en, anderzijds, door het verbeurd verklaren en vervolgens vernietigen van dat zetsel en die exemplaren, na de uitspraak van de Inner London Quarter Sessions. Met betrekking tot de toepassing van artikel 1 van het eerste protocol waren de aldus in beslag genomen, verbeurdverklaarde en vernietigde voorwerpen zeker zaken (*biens, possessions*) van een zeer tastbare soort. Geen verdere vragen werden, wat dat artikel betreft, opgeworpen ten aanzien van de ingreep die had plaats gevonden in de commerciële activiteit van de heer *Handyside*.

In de zaak van de *Sunday Times* werd artikel 1 van het eerste protocol in geen enkel opzicht ter sprake gebracht. Die zaak werd uitsluitend in het licht van artikel 10 van het verdrag behandeld.

De zaak *Deweer* (32) betrof een slager tegen wie vervolgingen waren ingesteld wegens een inbreuk op de Belgische wetgeving inzake prijzen. Op grond van die wetgeving had het openbaar ministerie enerzijds een voorlopige sluiting van zijn winkel bevolen en hem anderzijds een transactie voorgesteld, waarbij, mits betaling van een bepaalde boete, de vervolging zou worden stopgezet en de sluiting van de winkel zou worden voorkomen of beëindigd.

De heer *Deweer* betaalde onmiddellijk de boete, om de sluiting te voorkomen, doch maakte enige tijd later de zaak aanhangig te Straatsburg op grond van artikel 6 van het verdrag. Het hof bevond in zijn arrest dat die bepaling geschonden was doordat men door de gecombineerde toepassing van beide procedures, het sluitingsbevel en het transactievoorstel, de heer *Deweer* er toe had gebracht onder dwang te verzaken aan zijn recht zijn zaak behandeld te zien door een rechtbank overeenkomstig § 1 van dat artikel (33).

(32) Arrest van 27 februari 1980, reeks A, n° 35

(33) Zie §§ 48 tot 54 van het arrest. Overeenkomstig die beslissing, werd de Belgische prijzen-

In die zaak drukte de commissie de mening uit dat, afzonderlijk beschouwd, noch het transactievoorstel, noch het sluitingsbevel, die er elk als zodanig niet toe strekken een beslissing te vormen betreffende de gegrondheid van de tegen de delinquent ingestelde strafvervolgung, de bedoelde bepaling kon hebben geschonden (34). Het hof weigerde echter elk van beide procedures afzonderlijk te beschouwen. Het drukte de mening uit dat het, in een geding dat zijn oorsprong vindt in een individueel verzoekschrift, zijn onderzoek zoveel mogelijk dient te beperken tot de vragen opgeworpen door de concrete zaak die het te behandelen heeft. Het bevond dienovereenkomstig dat het niet tot taak had te beslissen of elk van beide procedures op zichzelf verenigbaar was met het verdrag doch wel om uit te maken of de manier waarop die procedures *in casu* waren toegepast, dat wil zeggen het gecombineerde gebruik ervan, met het verdrag verenigbaar was (35). Het hof zei evenwel enerzijds toch dat het feit iemand door het betalen van een transactionele boete te doen verzaken aan het recht zijn zaak behandeld te zien door een rechtbank, in beginsel niet in strijd is met het verdrag (36) en er zelfs in geen enkel opzicht onverenigbaar mee is (37). Maar het legde er anderzijds bijzondere nadruk op dat het niet de bedoeling had uit te maken of een sluitingsbevel zonder enig transactievoorstel met het verdrag verenigbaar zou zijn geweest (38).

Men ziet aldus dat de commissie kennelijk geen bijzonder probleem vond, wat artikel 6 van het verdrag betreft, in de sluiting van een handelszaak bij bevel van het openbaar ministerie, doch dat daarentegen het hof er zich, wellicht meer wijselijk, van onthield enige uitspraak te doen over de verenigbaarheid van een zodanig bevel met het verdrag.

In dezelfde zaak wierp de commissie de vraag op of het sluitingsbevel het recht van verzoeker op het ongestoord genot van zijn eigendom, zoals gewaarborgd door artikel 1 van het eerste protocol, had geschonden; zij besliste echter dat dit niet het geval was vermits het sluitingsbevel niet ten uitvoer was gelegd (39). Ook het hof vroeg zich af of die bepaling geschonden was. Het bracht in herinnering dat de heer De-weer er toe was gebracht een boete te betalen en aldus een zeker vermo-

wetgeving op zodanige wijze gewijzigd dat voortaan de gecombineerde toepassing van de procedures van minnelijke schikking en van voorlopige sluiting verboden is: zie de wet van 6 juli 1983 (*B. Stbl.*, 27 juli 1983, p. 9695).

(34) Zie § 59 van het verslag van de commissie.

(35) Zie § 40 van het arrest.

(36) Zie § 49 van het arrest.

(37) Zie § 51, (b), van het arrest.

(38) Zie § 53 van het arrest.

(39) Zie §§ 49 en 66 tot 68 van het verslag van de commissie en §§ 22, 23 en 57 van het arrest.

gensverlies, «*un certain prélèvement sur son patrimoine*», te ondergaan. Het achtte het evenwel overbodig en zonder belang uit te maken of het innen van die boete in strijd was met artikel 1 van het eerste protocol, vermits het reeds had beslist dat die inning was geschied in voorwaarden die onverenigbaar waren met artikel 6, § 1, van het verdrag (40).

Hier ook komt een verschil aan het licht tussen de redenering van de commissie en die van het hof. De commissie onderzocht de vraag of artikel 1 van het eerste protocol geschonden was wat betreft het voorlopig sluiten van de winkel van de heer Deweer, hoewel deze in feite nooit werd gesloten, doch niet of die bepaling geschonden was wat betreft het innen van de boete, die in feite wel was betaald. Daarentegen scheen het hof, in de korte beschouwingen die het aan die zelfde vraag wijdde, zich alleen te bekommeren over het innen van de boete, waardoor voor de heer Deweer een eerder bescheiden vermogensverlies was ontstaan, doch niet om het sluitingsbevel, dat, indien het zou zijn uitgevoerd, aan de betrokkene, zoals het hof het zelf opmerkte, een aanzienlijke schade, «*un dommage considérable*», zou hebben toegebracht (41).

Zeker tast een, zelfs voorlopige, beslissing tot sluiting van de zaak van een handelaar op directe wijze diens burgerlijke rechten aan, en in het bijzonder zijn eigendomsrechten. Zij kan dus vragen doen rijzen zowel met betrekking tot artikel 1 van het eerste protocol als met betrekking tot artikel 6 van het verdrag. In de zaak Deweer werden zodanige vragen inderdaad opgeworpen, doch door het hof niet opgelost.

In dezelfde zaak werd geen vraag opgeworpen wat betreft de verenigbaarheid met het verdrag van de prijzenregelingen die de heer Deweer beschuldigd was te hebben overtreden. Die regelingen werden elders betwist wat betreft hun verenigbaarheid met het interne recht van België en met het recht van de Europese Gemeenschap, doch zonder verwijzing naar de rechten van de mens.

De zaak Deweer komt dus voor als een zaak waarin het hof sommige specifieke vragen betreffende de interpretatie en de toepassing van de rechten van de mens op het vlak van de handel zeer nabij kwam. Het hof liet ze alle onbeantwoord doch sloot zeker niet uit dat die vragen nog in latere zaken zouden kunnen worden onderzocht.

(40) Zie § 58 van het arrest.

(41) Zie § 51 van het arrest.

Dit lijken de enige en wel weinig talrijke gevallen te zijn waarin het hof de uitoefening van commerciële activiteiten behandelde.

Zeker behandelde het ook in sommige andere gevallen min of meer commerciële activiteiten, die voorkwamen als misdrijven volgens het algemeen strafrecht, of waarvan beweerd werd dat zij zulke misdrijven waren. Die gevallen waren echter niet bijzonder relevant wat betreft het probleem van de commerciële activiteiten als zodanig.

Indien het zo is dat de vrijheid van handel en de daarmee verbonden rechten in de praktijk niet kunnen worden beschouwd als gewaarborgd door het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en door de daaraan toegevoegde protocollen dan in zover zij vallen onder of geïmpliceerd zijn in een van de bepalingen van dat verdrag of van die protocollen, dient uit te worden gezien naar een zodanige bepaling opdat de eerbiediging van die vrijheid en van die rechten krachtens het verdrag verzekerd zou kunnen worden.

Het is uiteraard minder gemakkelijk een ruime interpretatie te geven aan de veeleer specifieke en preciese bepalingen van rechten en vrijheden die voorkomen in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en in de daaraan toegevoegde protocollen dan de inhoud te verduidelijken van meer algemene bepalingen, zoals die van de constitutie der Verenigde Staten van Amerika, of alleen maar van algemene rechtsbeginselen, wanneer geschreven recht over zulke rechten en vrijheden niet bestaat of niet zeer expliciet is, zoals in de verdragen waardoor de Europese Gemeenschappen werden opgericht (42).

(42) Volgens die verdragen moet het hof van justitie de eerbiediging van het recht verzekeren bij hun uitlegging en toepassing (verdrag E.E.G., artikel 164, zie ook verdrag E.G.K.S., artikel 31, en verdrag Euratom, artikel 136): aldus wordt het op uitdrukkelijke wijze belast «with a task which extends far beyond the mere application and interpretation of written Community law» (Pierre PESCATORE, «The Context and Significance of Fundamental Rights in the Law of the European Communities», in *Human Rights Law Journal*, 1981, p. 295; zie in het bijzonder p. 292). De bewoordingen van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens schijnen meer beperkend te zijn, wat betreft de verplichtingen van de verdragsluitende staten en wat betreft de bevoegdheid van de Europese commissie voor de rechten van de mens en van het Europees hof voor de rechten van de mens: het verdrag bepaalt, enerzijds, dat de verdragsluitende partijen een ieder die ressorteert onder haar rechtsmacht de rechten en vrijheden verzekeren die in het verdrag zijn vastgesteld (artikel 1 van het verdrag) en, anderzijds, dat de commissie en het hof zijn ingesteld ten einde nakoming van de verplichtingen welke voor de verdragsluitende partijen uit het verdrag voortvloeien te verzekeren (artikel 19 van het verdrag). Nochtans, zoals de Europese commissie voor de rechten van de mens het reeds opmerkte in 1961, in haar beslissing over de ontvankelijkheid van de klacht van Oostenrijk tegen Italië betreffende de zaak van Pfunders, blijkt duidelijk uit de preambule van het verdrag «that the purpose of the High Contracting Parties in concluding the Convention was not to concede to each other reciprocal rights and obligations in pursuance of their individual national interests but to realise the aims and

Er schijnen evenwel ten minste drie mogelijkheden te bestaan om de bescherming van de vrijheid van handel en van de daarmee verbonden rechten krachtens de bepalingen van het verdrag en van de daaraan toegevoegde protocollen te kunnen verkrijgen.

In de eerste plaats kunnen die vrijheid en die rechten krachtens die overeenkomsten onrechtstreeks worden ingeroepen indien hun uitoefening samenvalt met de uitoefening van andere rechten en vrijheden die expliciet in het verdrag of in de daaraan toegevoegde protocollen zijn gewaarborgd, zoals dat het geval was in de zaak *Handyside* en in de zaak van de *Sunday Times*, of in enige mate geraakt wordt door feiten die zulke andere rechten en vrijheden ter sprake brengen, zoals dat het geval was in de zaak *Deweer*.

In de tweede plaats kan, in zover commerciële activiteiten het voorwerp kunnen zijn van rechtsgeschillen, een andere onrechtstreekse bescherming gevonden worden in artikel 6 van het verdrag. Vermits dat artikel stelt dat geschillen over burgerlijke rechten en verplichtingen moeten worden beslecht door onafhankelijke en onpartijdige rechters, na een eerlijke en openbare behandeling binnen een redelijke termijn, beschermt het ook commerciële rechten en verplichtingen, die zeker burgerlijke rechten zijn als bedoeld in die bepaling. Zoals reeds werd opgemerkt, heeft het Europees hof dat reeds uitgemaakt in de zaak *König*.

Eindelijk kunnen de vrijheid van handel en de daarmee verbonden rechten op een meer rechtstreekse wijze verzekerd worden, krachtens artikel 1 van het eerste protocol, niet alleen als rechten verwant met het recht op eigendom, doch als bijzondere aspecten of gevolgen van dat recht, als specifieke vormen van het recht van iedere natuurlijke of rechtspersoon op het ongestoord genot van zijn goederen. Geen bijzondere inspanning schijnt vereist te zijn om dat artikel aldus uit te leggen, zodat het ook rechten met betrekking tot commerciële activiteiten beschermt, bij voorbeeld rechten voortvloeiende uit contracten.

ideals of the Council of Europe, as expressed in its statute, and to establish a common public order of the free democracies of Europe with the object of safeguarding their common heritage of political traditions, ideals, freedom and the rule of law» (beslissing van 11 januari 1961, 788/60, Oostenrijk t. Italië, *Yearbook*, dl. 4, p. 116: zie in het bijzonder p. 138). Ook het hof besliste reeds in zijn arrest over de zaak *Wemhoff* in 1968 dat, vermits het verdrag een «*traité normatif*» is, «*il y a lieu... de rechercher quelle est l'interprétation la plus propre à atteindre le but et à réaliser l'objet de ce traité et non celle qui donnerait l'étendue la plus limitée aux engagements des parties*» (arrest van 27 juni 1968, reeks A, n° 7, op blz 23. Zie ook het arrest van het Hof over de zaak *Golder* (arrest van 21 februari 1975, reeks A, n° 18, §§ 26-36, in het bijzonder p. 12).

Het Europees hof voor de rechten van de mens heeft reeds bepaalde artikelen op zodanige wijze uitgelegd dat rechten worden beschermd die misschien ook niet uitdrukkelijk waren gewaarborgd.

Artikel 6 van het verdrag werd door het hof in de zaak Golder op zodanige wijze geïnterpreteerd dat het eveneens met zich meebrengt het recht van toegang tot een rechtbank met het oog op het vaststellen van burgerlijke rechten en verplichtingen (43). Het werd ook, evenals artikel 8, in de zaak Airey geïnterpreteerd dat er voor de staat de verplichting uit voortvloeit op actieve wijze aan een arme vrouw het daadwerkelijk genot te verzekeren van het recht een gerechtelijke scheidingsprocedure in te stellen en te voeren tegen haar echtgenoot zonder dat dit haar in feite wordt belet door de daarmee verbonden onkosten (44). Het werd eveneens in de zaak Artico zo geïnterpreteerd dat het een positief optreden van de staat vereist wanneer kosteloze rechtsbijstand, als gewaarborgd door § 3, (c), van dat artikel, niet op een adequate wijze verzekerd wordt door de daartoe aangewezen advocaat (45).

Zo ook overwoog het hof in de zaak Klass dat telefoongesprekken, hoewel niet expliciet vermeld in artikel 8, vallen onder de in dat artikel bedoelde begrippen privéleven en briefwisseling (46).

Op een gelijkaardige wijze zouden de commissie en het hof evengoed artikel 1 van het eerste protocol zo kunnen uitleggen dat het de vrije uitoefening van commerciële activiteiten impliceert, als een bijzondere vorm van het ongestoord genot van iemands goederen. Zij dienen niet eens algemene beginselen in te roepen om het te erkennen als een recht waarvan zij de eerbiediging dienen te verzekeren.

III.

Een andere te onderzoeken vraag is of rechten van de mens en fundamentele vrijheden, zoals die bepaald in het Europees verdrag, aan personen die deelnemen aan de handel of erbij betrokken zijn op dezelfde wijze of in dezelfde mate moeten worden verzekerd als aan personen die deelnemen aan of betrokken zijn bij andere vormen van menselijke activiteit.

Er kunnen verschillen bestaan in de graad waarin een bepaald recht, zelfs een recht van de mens of een fundamentele vrijheid, genoten kan

(43) Arrest van 21 februari 1975, reeks A, n° 18.

(44) Arrest van 9 oktober 1979, reeks A, n° 32.

(45) Arrest van 13 mei 1980, reeks A, n° 37.

(46) Arrest van 6 september 1978, reeks A, n° 28, inzonderheid § 41.

worden door verschillende soorten van personen of door dezelfde personen in verschillende situaties.

Een voorbeeld daarvan kan gevonden worden op het gebied van de expressievrijheid.

Men heeft wel eens de neiging gehad commerciële aankondigingen onbeschermd te laten of ze alleszins minder beschermd te laten dan andere expressievormen.

Veertig jaren geleden dacht het opperste gerechtshof van de Verenigde Staten van Amerika blijkbaar dat «*purely commercial advertising*» buiten de bescherming viel van het eerste amendement. Aldus besliste het in *Valentine v. Chrestensen*, een zaak waarover het uitspraak deed in 1942 en die betrekking had op een gemeentelijke verordening waarbij distributie van commerciële aankondigingen in de straten verboden werd. Het hof verklaarde die verordening grondwettig, op grond van een nogal scherp onderscheid tussen commerciële aankondigingen en andere expressievormen (47). Enerzijds zei het: «*This Court has unequivocally held that the streets are proper places for the exercise of the freedom of communicating information and disseminating opinion and that, though the states and municipalities may appropriately regulate the privilege in the public interest, they may not unduly burden or proscribe its employment in these public thoroughfares*» (48). Anderzijds zei het: «*We are equally clear that the Constitution imposes no such restraint on government as respects purely commercial advertising. Whether, and to what extent, one may promote or pursue a gainful occupation in the streets, to what extent such activity shall be adjudged a derogation of the public right of user, are matters for legislative judgment*» (49).

Het hof bracht nog daarop gelijkende opvattingen tot uitdrukking in *Breard v. City of Alexandria*, een zaak waarover het uitspraak deed in 1951. Toen zei het dat een gemeentelijke verordening waardoor het aan leurlers of huis-aan-huisbezoekers verboden werd zich bij de bewoners van privéverblijven aan te melden zonder daarom te zijn verzocht of daartoe te zijn uitgenodigd geen schending inhield van de *due process clause* noch van de *commerce clause* en evenmin, in zover toegepast op personen die abonnementen op magazines aanbieden, van de vrijheid van het woord en van de pers (50). De rechters Black en Douglas waren

(47) *Valentine v. Chrestensen* (1942), 315 US 52, 86 LED 1262, 62 SCt 920.

(48) *Ibid.*, p. 54.

(49) *Ibid.*, *loc. cit.*

(50) *Breard v. City of Alexandria* (1951), 341 US 622, 95 LEd 1233, 71 SCt 920.

het, wat dat laatste punt betreft, daarmee niet eens, doch erkenden in een voetnoot dat zij uiteraard, «*of course*», geloofden dat de verordening op grondwettige wijze kon worden toegepast op een «*merchant selling pots*» (51).

Meer onlangs echter, in *Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council*, erkende het hof duidelijk het beginsel dat «*commercial speech*», zoals andere expressievormen, beschermd is door het eerste amendement (52). In die zaak, waarover het uitspraak deed in 1976, had het een wet van de staat Virginia te beoordelen volgens welke het voor een apotheker een beroepsfout was de prijzen van op voorschrift af te leveren geneesmiddelen te adverteren. Het hof besliste dat die bepaling de expressievrijheid schond, vermits de staat geen voldoende belang kon laten gelden om dat advertentieverbod te rechtvaardigen: meer in het bijzonder weigerde het het belang van de staat om bij de apothekers een hoog professioneel niveau te handhaven als een voldoende rechtvaardiging te beschouwen.

Het hof merkte nochtans op dat het, door te besluiten dat *commercial speech*, zoals andere expressievormen, beschermd is, uiteraard niet stelde dat die expressievorm op geen enkele wijze mocht geregeld worden (53). Het zei dat «*some forms of commercial speech regulation are surely permissible*» (54) en vermeldde enkele van deze vormen van regeling. Bependingen met betrekking tot «*time, place and manner*» sloot het niet uit, «*provided that they are justified without reference to the content of the regulated speech, that they serve a significant governmental interest, and that in so doing they leave open alternative channels for communication of the information*» (55). Evenmin veroordeelde het het verbieden van «*false or misleading advertisements*», ten einde te verzekeren «*that the stream of commercial information flow cleanly as well as freely*» (56), noch het verbieden van aankondigingen die illegale transacties voorstellen (57). Het hof legde er ook de nadruk op dat «*the special problems of the electronic broadcast media*» in de zaak niet ter sprake kwamen (58).

(51) *Ibid.*, p. 650.

(52) *Virginia State Board of Pharmacy et al. v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc., et al.* (1976), 425 US 748, 48 LEd 2d 346, 96 Sct 1817.

(53) *Ibid.*, p. 770.

(54) *Ibid.*, *loc. cit.*

(55) *Ibid.*, p. 771

(56) *Ibid.*, p. 771-772.

(57) *Ibid.*, p. 772.

(58) *Ibid.*, p. 773.

«*Reserving other questions*», besloot het hof dat een staat niet mocht «*completely suppress the dissemination of concededly truthfull information about entirely lawful activity, fearful of that information's effect upon its disseminators and its recipients*» (59).

Door aldus te beslissen bracht het hof de commerciële aankondigingen onder de bescherming van het eerste amendement, doch niet in dezelfde mate als andere expressievormen.

Het verschil komt duidelijk tot uiting in de bewoordingen van de uitspraak, waarin sommige vormen van regeling worden vermeld die niet toelaatbaar zijn wat andere expressievormen betreft, doch nog meer in twee belangrijke voetnoten bij de uitspraak.

In een ervan merkte het hof op dat het, «*in concluding that commercial speech enjoys First Amendment protection*», niet had gesteld «*that it is wholly undifferentiable from other forms*». «*There are*», zo zei het, «*commonsense differences between speech that does 'no more than propose a commercial transaction' and other varieties. Even if the differences do not justify the conclusion that commercial speech is valueless, and thus subject to complete suppression by the state, they nonetheless suggest that a different degree of protection is necessary to insure that the flow of truthful and legitimate commercial information is unimpaired*». Het hof gaf zelfs toe dat de bijzondere kenmerken van *commercial speech* van een zodanige aard zijn dat «*they may ... make inapplicable the prohibition against prior restraints*» (60).

In een andere voetnoot erkende het hof dat verschillen zouden kunnen bestaan tussen de onderscheiden beroepen en dat, bij voorbeeld, de situatie van artsen en advocaten anders zou kunnen beschouwd worden dan die van apothekers. Het wenste zich nog niet uit te spreken wat zulke andere beroepen betreft (61).

Wat in de Virginia Pharmacy-zaak was beslist werd een jaar later, in *Bates and O'Steen v. State Bar of Arizona*, uitgebreid tot een geval betreffende twee advocaten tegen wie een disciplinaire vervolging was ingesteld omdat zij in een blad aankondigingen hadden geplaatst waarin zij lieten weten dat zij «*legal services at very reasonable fees*» aanboden en het tarief van hun honoraria voor bepaalde, zeer eenvoudige diensten bekend maakten. Het hof bevond dat tegen zulk een «*truthful*

(59) *Ibid.*, loc. cit.

(60) Voetnoot 24 bij het arrest, pp. 771-772.

(61) Voetnoot 25 bij het arrest, p. 773.

advertisement concerning the availability and terms of routine legal services» niet kon worden opgetreden zonder het eerste amendement te schenden (62). Het hof merkte op dat de probleemstelling *in casu* beperkt was en dat het, door te stellen *«that advertising by attorneys may not be subjected to blanket suppression and that the advertisement at issue is protected»*, het niet had willen stellen *«that advertising by attorneys may not be regulated in any way»* (63).

Het probleem van de aankondigingen door advocaten werd ook nog in latere uitspraken van het hof behandeld. In twee arresten, gelijktijdig uitgesproken in 1978, handhaafde het, enerzijds, een tuchtsanctie getroffen tegen een advocaat wegens het persoonlijk solliciteren van cliënten, met winst oogmerk, na een auto-ongeval (64), doch vernietigde, anderzijds, een tuchtsanctie getroffen tegen een advocaat die, ter bevordering van politieke en ideologische doelstellingen door verenigingswerk, een leek attent had gemaakt op haar rechten en haar in een daaropvolgende brief had medegedeeld dat haar kosteloze rechtsbijstand kon worden verleend vanwege een organisatie zonder winst oogmerken, de American Civil Liberties Union, waarvan die advocaat en haar geassocieerden lid waren (65).

Die twee uitspraken kunnen worden beschouwd als een nadere verduidelijking van wat beslist was in de Virginia Pharmacy-zaak en in de zaak Bates met betrekking tot het verschil tussen commerciële en andere expressievormen. In een van die twee uitspraken werd gezegd: *«We have not discarded the 'common-sense' distinction between speech proposing a commercial transaction, which occurs in an area traditionally subject to government regulation, and other varieties of speech»* (66). Nu zei het hof, op een nog duidelijker wijze dan in een van de voetnoten in de Virginia Pharmacy-zaak: *«we ... have afforded commercial speech a limited measure of protection, commensurate with its subordinate position in the scale of First Amendment values, while allowing modes of regulation that might be impermissible in the realm of noncommercial expression»* (67). Iets later besliste het hof, in

(62) Bates and 'Steen v. State Bar of Arizona (1977), 433 US 350, p. 384, 53 LEd 2d 810, 97 SCt 2691.

(63) *Ibid.*, p. 383.

(64) Ohralik v. Ohio State Bar Association (1978), 436 US 447, 56 LEd 2d 444, 98 SCt 1912.

(65) In Re Primus (1978), 436 US 412, p. 414, 56 LEd 2d 417, 98 SCt 1893.

(66) Ohralik v. Ohio State Bar Association, p. 455-456.

(67) *Ibid.*, p. 456. In zijn *concurring opinion* in de Virginia Pharmacy-zaak maakte rechter Stewart een onderscheid tussen, enerzijds, *«commercial price and product advertising confined to the promotion of specific goods and services»*, met betrekking waartoe overheidsregelingen, ter uitschakeling van *«false and deceptive claims»*, rechtmatig zijn, en, anderzijds, *«ideological communication»*, die hij beschouwt als *«integrally related to the expression of*

Friedman v. Rogers, dat een wet van Texas tegen de praktijk van de optometrie onder een handelsnaam de vrijheid van het woord niet schond (68).

In dezelfde periode waarin het over die zaken betreffende advocaten en over die zaak betreffende de optometrie uitspraak deed, behandelde het opperste gerechtshof ook zaken betreffende de expressievrijheid van firma's die handel drijven in een meer gebruikelijke betekenis. Het scheen daarbij te erkennen dat zodanige firma's eveneens, in beginsel, die vrijheid genieten, niet alleen op het gebied van «*promotional advertising*» doch ook met betrekking tot «*issues of public policy*».

In First National Bank of Boston v. Bellotti, waarover het uitspraak deed in 1978, verklaarde het opperste gerechtshof een wet van Massachusetts ongrondwettig, die uitgaven verbood verricht door banken en andere handelsvennootschappen met het oog op het beïnvloeden van de stemmingen bij andere referendums dan die «*materially affecting any of the property, business or assets of the corporation*». Het stelde dat een zodanige wet inbreuk pleegde op de vrijheid van het woord en niet was gerechtvaardigd door enig dwingend staatsbelang (69).

In Consolidated Edison Company of New York v. Public Service Commission of New York, waarover uitspraak werd gedaan in 1980, stelde het hof eveneens dat een besluit waarbij aan nutsbedrijven verboden werd bij hun rekeningen berichten te voegen waarin «*controversial public issues*» werden besproken, onverenigbaar was met het eerste amendement (70): die zaak had betrekking op een private maatschappij aan welke een overheidsmonopolie was toegestaan en die bij haar elektriciteitsrekeningen berichten had gevoegd waarin zij haar opvattingen betreffende de voordelen van kernenergie tot uitdrukking bracht. Volgens het hof was een zodanig verbod «*neither a valid time, place or manner restriction, nor a permissible subject-matter regulation, nor a narrowly drawn prohibition justified by a compelling state interest*» (71).

thought» en als beschermd door de grondwet, «*whether or not it contains factual representations and even if it includes inaccurate assertions of fact*» (Virginia Pharmacy, pp. 779-781).

(68) Friedman et al. v. Rogers et al., Rogers et al. v. Friedman et al., Texas Optometric Association, Inc., v. Rogers et al. (1979), 440 US 1, 59 LEd 100, 99 Sct 887.

(69) First National Bank of Boston et al. v. Bellotti, etc. (1978), 435 US 765, 55 LEd 2d 707, 98 Sct 1407.

(70) Consolidated Edison Company of New York, Inc. v. Public Service Commission of New York (1980), 447 US 530, 65 LEd 2d 319, 100 Sct 2326.

(71) *Ibid.*, p. 544. Het hof merkte in een voetnoot op dat de situatie van de maatschappij als beneficiant van een overheidsmonopolie niet uitsloot dat zij zich mocht beroepen op het eerste amendement (*ibid.*, p. 534).

In een andere zaak waarover dezelfde dag uitspraak werd gedaan, *Central Hudson Gas and Electric Corporation v. Public Service Commission of New York*, behandelde het hof een verbod van reclame ter bevordering van het verbruik van elektriciteit, dat aan elektrische nutsbedrijven was opgelegd om energie te besparen en eveneens, naar later werd uitgelegd, omdat bijkomende elektriciteit waarschijnlijk duurder te produceren zou zijn dan de bestaande productie. Het hof zei dat dit verbod in strijd was met het eerste amendement (72), vermits een zodanige beperking, enerzijds, niet was gerechtvaardigd door het beweerd belang van de staat, billijke en efficiënte tarieven te verzekeren, (73). en, anderzijds, verder ging dan wat nodig was om het beweerd belang van de staat bij het besparen van energie en het ontwikkelen van alternatieve energiebronnen te dienen (74).

Wanneer men die zaken beschouwt, kan men de indruk hebben dat bij de toepassing van het eerste amendement eigenlijk drie algemene niveaus van bescherming te onderscheiden zijn. De hoogste graad van bescherming schijnt toe te komen aan niet-commerciële verspreiding van ideeën en informatie. Een iets mindere bescherming schijnt gegeven te worden aan commerciële aankondigingen in het algemeen. Eindelijk schijnt een nog geringere bescherming te worden toegestaan aan de aankondigingen door beoefenaars van bepaalde beroepen.

Verdere onderscheidingen moeten wellicht ook nog op elk van die drie niveaus gemaakt worden. En, zoals op andere gebieden van het recht, kunnen er uiteraard grijze zones zijn. In het bijzonder kan het soms moeilijk zijn commerciële en niet-commerciële expressievormen van elkaar te onderscheiden.

De complexiteit van het probleem van de commerciële aankondigingen blijkt uit een andere uitspraak die twee jaren geleden door het opperste gerechtshof van de Verenigde Staten werd gedaan.

Ik bedoel hier *Metromedia v. City of San Diego*. Die zaak had betrekking op een gemeentelijke verordening, waarbij, met de bedoeling «*to eliminate hazards to pedestrians and motorists brought about by distracting sign displays*» en «*to preserve and improve the appearance of the city*», het oprichten van andere «*outdoor advertising displays*» dan die ter aankondiging van ter plekke zelf aangeboden goederen of diensten verboden werd, behalve in zover dat toegelaten werd door een aantal nader bepaalde uitzonderingen (75).

(72) *Central Hudson Gas and Electric Corporation v. Public Service Commission of New York* (1980), 447 US 557, 65 LEd 2d 341, 100 SCt 2343.

(73) *Ibid.*, p. 569.

(74) *Ibid.*, p. 569-572.

(75) *Metromedia, Inc., et al. v. City of San Diego et al.* (1981), 453 US 490, 69 LEd 2d 800, 101 SCt 2882.

Het hof kwam niet tot een meerderheidsuitspraak, doch verklaarde de verordening onverenigbaar met het eerste amendement. Vier rechters namen aan dat de verordening grondwettig was in zover zij *commercial speech* regelde, vermits *in casu* het verbod van andere aankondigingen dan die betreffende ter plekke aangeboden goederen of diensten rechtstreeks bevorderlijk was voor wezenlijke gemeentebelangen met betrekking tot de verkeersveiligheid en het uitzicht van de stad en niet verder ging dan nodig was om dat doel te bereiken (76). Zij vonden echter problemen in het feit dat niet-commerciële *advertising displays* overal verboden waren, behalve in zover zij door een van de uitzonderingen waren toegelaten, en eveneens in die uitzonderingen, vermits sommige soorten van aankondigingen wel en andere niet toegelaten waren (77). Twee andere rechters meenden dat de stad niet aantoonde dat «billboards» werkelijk de verkeersveiligheid in San Diego in gevaar brachten en dat, daarenboven, de verordening niet precies genoeg was gesteld om de nagestreefde verkeersveiligheid te verzekeren (78). Zij dachten ook dat de stad er niet toe kwam te bewijzen dat haar belang wat de aesthetica betreft voldoende wezenlijk was met betrekking tot haar commerciële en industriële wijken (79), die niet zoiets zijn als Williamsburgh of Yellowstone National Park (80). Zij voegden daaraan toe dat het volledig verbieden van commerciële *billboards* en toelaten van niet-commerciële *billboards* niet grondwettig zou zijn, vermits dat aan gemeentefunctionarissen het recht zou verlenen in eerste instantie te beslissen of de aankondigingen commercieel of niet-commercieel zijn (81).

Men ziet dat de meningen tot uitdrukking gebracht door die twee groepen van rechters nogal verschillend waren en, in feite, min of meer tegenstrijdig. Daaruit kan blijken hoe moeilijk het probleem wel is. Voegt men er nog de drie afwijkende meningen aan toe, waarin eveneens verschillende en min of meer tegenstrijdige redenen werden opgegeven om te zeggen dat de verordening niet in strijd was met het eerste amendement, dan zou men zelfs de indruk kunnen hebben dat deze zaak niet alleen het probleem van de *billboard advertising*, doch zelfs het onderscheid dat tot nu toe meestal werd gemaakt tussen commerciële en niet-commerciële expressie enigszins verward heeft gemaakt.

(76) *Ibid.*, p. 507-512

(77) *Ibid.*, p. 512-521.

(78) *Ibid.*, p. 528-529.

(79) *Ibid.*, p. 530-533.

(80) *Ibid.*, p. 533-534.

(81) *Ibid.*, p. 534-540.

Twee van de zes meerderheidsrechters in *Metromedia v. San Diego* schenen zelfs dat onderscheid geheel overboord te werpen.

Men moet inderdaad de vraag stellen of het in feite steeds wel mogelijk is duidelijk het verschil te zien tussen commerciële en niet-commerciële expressievormen of -soorten. In sommige gevallen kan dat nogal moeilijk zijn (82).

Een andere opmerking kan bij die gelegenheid worden gemaakt. Het kan soms blijken dat op rechtmatige wijze meer vrijheid gelaten mag worden, in sommige situaties, aan commerciële aankondigingen dan aan andere dan commerciële aankondigingen. Een voorbeeld van een zodanige situatie kan worden gevonden in *Lehman v. City of Shaker Heights*, een zaak waarover het opperste gerechtshof van de Verenigde Staten uitspraak deed in 1974, twee jaren vóór het arrest over de *Virginia Pharmacy*-zaak. In die zaak *Lehman* besliste een relatieve meerderheid van het hof dat een openbare transportonderneming die ruimte in haar voertuigen verhuurde voor commerciële aankondigingen niet verplicht was partijpolitieke aankondigingen te accepteren (83).

Het is dus niet helemaal zeker dat commerciële expressievormen minder beschermd zijn of minder beschermd dienen te zijn dan niet-commerciële expressievormen. Soms kunnen zij zelfs meer beschermd zijn.

Dit kan wellicht volstaan wat betreft de Amerikaanse rechtspraak over de commerciële expressievrijheid. Ik wil hier alleen nog enkele woorden aan toevoegen in verband met een beslissing die enige tijd geleden

(82) In een voetnoot bij zijn opinie in *Metromedia v. San Diego*, citeerde rechter Brennan het voorbeeld van een reclamebord dat werkelijk was geplaatst door de Oil, Chemical and Atomic Workers International Union AFL-CIO, en dat luidde als volgt: «*Support America's First Environment Strike. Don't Buy Shell*». Rechter Brennan stelde daarbij de vraag: «*What if Exxon had placed the advertisement? Could Shell respond in kind?*» (*Ibid.*, p. 539). Een ander lid van het opperste gerechtshof, rechter Rehnquist, die vaak op het verschil tussen *commercial* en *noncommercial speech* de nadruk heeft gelegd, alsmede op de gedachte dat «*in a democracy the economic is subordinate to the political*» (zie zijn *dissenting* opinion in de zaak van de Central Hudson Gas and Electric Corporation, p. 599), hekelde scherp het onderscheid dat in de zaken *Ohralik* en *Primus* werd gemaakt tussen «*ambulance-chasing*» en «*civil liberties lawyers*». In zijn *dissenting opinion* in de zaak *Primus*, schreef hij: «*We may be sure that the next lawyer in Ohralik's shoes who is disciplined for similar conduct will come here cloaked in the prescribed mantle of 'political association' to assure that insurance companies do not take unfair advantage of policy holders*» (In *Re Primus*, p. 442).

(83) *Lehman v. City of Shaker Heights* (1974), 418 US 298, 41 LEd 2d 770, 94 Sct 2714. Zie ook *Greer v. Spock* (1976), 424 US 828, 47 LEd 2d 505, 96 Sct 1211, een zaak waar het hof besliste dat de federale overheid partijpolitieke propaganda op een militaire basis mocht verbieden, ook indien aan burgerlijke sprekers de toelating was gegeven aldaar het woord te voeren over andere onderwerpen.

werd genomen door de Europese commissie voor de rechten van de mens.

In 1979 behandelde de commissie een verzoekschrift van de Zweedse scientologische kerk en van een van haar bedienaren (84): de verzoekers bekloegen er zich over dat hun verbod was opgelegd bepaalde zinnen te gebruiken in een aankondiging betreffende de verkoop van een voorwerp beschreven als een toestel voor het meten van de geestes-toestand van een individu en van de veranderingen daarvan.

De commissie verklaarde hun verzoek niet-ontvankelijk en bracht daarbij enkele ideeën tot uitdrukking die vergeleken kunnen worden met die van het opperste gerechtshof van de Verenigde Staten van Amerika.

Enerzijds bevond de commissie «*that the concept, contained in the first paragraph of Article 9, concerning the manifestation of a belief in practice does not confer protection on statements of purported religious belief which appear as selling 'arguments' in advertisements of a purely commercial nature by a religious group*». Zij besliste dienovereenkomstig dat de bewoordingen gebruikt in de onderzochte aankondiging buiten het eigenlijke toepassingsgebied vielen van artikel 9, § 1, en dat dus geen inmenging had plaats gevonden in het recht van verzoekers om, overeenkomstig dat artikel, hun godsdienst of overtuiging te belijden door de praktische toepassing ervan (85).

Anderzijds zei de commissie dat, hoewel zij wel niet van mening was dat *commercial speech* als zodanig buiten de bescherming valt van artikel 10, 1, zij toch vond «*that the level of protection must be less than that accorded to the expression of 'political' ideas, in the broadest sense, with which the values underpinning the concept of freedom of expression in the Convention are chiefly concerned*» (86).

Daarenboven hield zij rekening met het feit «*that most European countries that have ratified the Convention have legislation which restricts the free flow of commercial 'ideas' in the interests of protecting consumers from misleading or deceptive practices*» (87). Die beide beschouwingen brachten de commissie er toe te stellen «*that the test of 'necessity' in the second paragraph of Article 10 should therefore be a less strict one when applied to restraints imposed on commercial*

(84) Beslissing van 5 mei 1979, 7805/77, Dominee X. en Scientologische Kerk t. Zweden, *Yearbook*, dl. 22, p. 244.

(85) *Ibid.*, p. 250.

(86) *Ibid.*, p. 252.

(87) *Ibid.*, *loc. cit.*

'ideas' (88). De commissie besliste dat *in casu* niet aan die *test* was voldaan.

Zo ziet men hoe, wat *commercial speech* betreft, artikel 10 en blijkbaar ook artikel 9 van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens kunnen worden uitgelegd en toegepast op een wijze die sterk gelijkt op die waarop het eerste amendement van de constitutie der Verenigde Staten van Amerika wordt uitgelegd en toegepast.

Onderscheidingen zoals die welke op het gebied van de expressievrijheid worden gemaakt wat commerciële aankondigingen betreft zijn inderdaad aanvaardbaar indien zij en in zover zij beantwoorden aan de voorwaarden die, wat betreft de toepassing van artikel 14 van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, door het Europees hof voor de rechten van de mens reeds werden bepaald in de Belgische taalzaak (89). Zij zijn aanvaardbaar indien er een «*justification objective et raisonnable*» voor bestaat, wat moet nagegaan worden «*par rapport au but et aux effets de la mesure considérée, eu égard aux principes qui prévalent généralement dans les sociétés démocratiques*». Zij zijn aanvaardbaar indien zij een «*but légitime*» nastreven en indien er een «*rapport raisonnable de proportionnalité entre les moyens employés et le but visé*» (90) is.

In sommige gevallen kunnen zodanige onderscheidingen voor gevolg hebben dat minder bescherming wordt gegeven, in andere meer bescherming.

Eigenlijk kan voor bepaalde vormen van commerciële activiteit meer bescherming vereist zijn.

Dit kan bij voorbeeld het geval zijn op het gebied van de transnationale handel. In dat verband rijzen bijzondere problemen: personen die daaraan deelnemen of daarbij betrokken zijn kunnen bijzondere bescherming verdienen.

De handel kan, zoals andere aangelegenheden van algemeen belang, geregeld worden door het nationaal recht en, indien er geschillen over ontstaan, het voorwerp uitmaken van uitspraken van nationale rechters: dat is zeker zo in zover hij plaats vindt tussen personen die onderhorigen zijn van de betrokken staat of met betrekking tot goederen

(88) *Ibid.*, pp. 252-254.

(89) Arrest van 23 juli 1968, reeks A, n° 6.

(90) *Ibid.*, p. 34

gelegen of diensten gepresteerd binnen de rechtsmacht van die staat. Hij kan ook geregeld worden en het voorwerp van geschillenbeslechting uitmaken binnen een systeem zoals dat van de Europese Gemeenschappen, dat beschouwd moet worden als een staat voor alle aangelegenheden die onder de rechtsmacht ervan vallen.

Delicate problemen rijzen echter met betrekking tot de handel die plaats vindt tussen personen die onderhorigen zijn van verschillende staten of van verschillende systemen zoals dat van de Europese Gemeenschappen of met betrekking tot goederen gelegen of diensten gepresteerd binnen de rechtsmacht van verschillende staten of verschillende zodanige systemen.

Er bestaat, over het algemeen, bij nationale wetgevers en nationale rechters een neiging om op eenzijdige wijze rechtsmacht uit te oefenen wat de transnationale handel betreft. Tegen die praktijk kunnen opwerpingen worden gemaakt, niet alleen vanuit het standpunt van het internationaal privaatrecht, doch ook, en wellicht wezenlijk, vanuit het standpunt van de rechten van de mens.

Dat probleem rijst uiteraard niet alleen in het handelsrecht. Het rijst op alle gebieden van het recht, telkens juridische betrekkingen ontstaan tussen onderhorigen van verschillende staten of met betrekking tot gebeurtenissen die plaats vinden, of goederen die gelegen zijn of diensten die gepresteerd worden in verschillende staten. Maar het is van een bijzonder belang op het gebied van het handelsrecht, vermits de handel zich meer en meer ongeacht nationale grenzen heeft ontwikkeld.

Kooplieden hebben, zowel als andere personen, het recht op eigendom en het recht van hun eigendom niet op willekeurige wijze te worden beroofd (91). Zij hebben ook, zowel als andere personen, in volle gelijkheid recht op een eerlijke en openbare behandeling van hun zaak door een onafhankelijke en onpartijdige rechtbank, ter vaststelling van hun rechten en verplichtingen (92). In het geval van kooplieden die deelnemen aan de transnationale handel kunnen die rechten in ruime mate worden ontkracht door eenzijdige nationale regelingen of door een eenzijdige nationale geschillenbeslechting.

(91) Artikel 17 van de universele verklaring van de rechten van de mens. Zie ook artikel 1 van het eerste protocol bij het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens.

(92) Artikel 10 van de universele verklaring van de rechten van de mens. Zie ook artikel 6, § 1, van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens.

De regelen van de transnationale handel kunnen beter worden gevonden in de overeenkomsten gesloten door de daarbij betrokken handelaren of, in zover zij daarin niet te vinden zijn, in het internationale recht der handelsovereenkomsten en in de algemene rechtsbeginselen. Geschillen die rijzen met betrekking tot de transnationale handel kunnen beter beslecht worden ofwel door arbitrage ofwel door internationale rechtbanken, indien zulke rechtbanken voorhanden zijn. Die vormen van regeling en van geschillenbeslechting zijn beter geschikt om de rechten van degenen die deelnemen aan de internationale handel te beschermen dan regeling of geschillenbeslechting door nationale overheden. Dit wordt door de betrokkenen dikwijls wel ingezien: zij stellen vaak met meer zorg hun overeenkomsten op dan andere personen en laten ook misschien meer dan andere personen hun geschillen door arbitrage beslechten (93).

Men kan dus menen dat een nationale regeling van de transnationale handel alleen plaats zou mogen vinden in zover geen transnationale regelen, contractuele of andere, kunnen worden toegepast en dat nationale beslechting van geschillen daaromtrent alleen plaats zou mogen vinden in zover geen middelen van transnationale beslechting beschikbaar zijn.

Op dit gebied zou een nationale overheid slechts met de grootste omzichtigheid mogen optreden. Met betrekking tot de transnationale handel zou zij steeds op zorgvuldige en degelijke wijze moeten onderzoeken of zij daaromtrent wel rechtsmacht mag uitoefenen; zo zij zich daarvan heeft overtuigd, zou zij die rechtsmacht ook alleen mogen uitoefenen in zover dat noodzakelijk is. Zij zou er zich daarbij strikt van dienen te onthouden de juridische beginselen van haar eigen systeem toe te passen op toestanden en betrekkingen die daar vreemd aan zijn.

In de Verenigde Staten van Amerika schijnt aangenomen te zijn dat een staat zijn eigen recht slechts mag toepassen op geschillen met *multistate aspects* indien hij een significant aanknopingspunt of een significant geheel van aanknopingspunten heeft met de partijen en met het betrokken feit of de betrokken transacties en indien de daarbij betrokken staatsbelangen van die aard zijn dat de toepassing van zijn recht niet willekeurig, onredelijk of onbillijk is (94). In de Verenigde Staten

(93) Het Europese hof voor de rechten van de mens heeft reeds, door een *obiter dictum* in het arrest over de zaak Deweer, erkend dat het feit dat iemand verzaakt aan zijn recht zijn zaak door een rechtbank behandeld te zien, «*notamment sous la forme de clauses contractuelles d'arbitrage, ... ne se heurte pas en principe à la convention*» (zie § 49 van dat arrest, reeks A, n° 95).

(94) Anders zou hij de *full faith and credit clause* van artikel IV, sectie 1, van de constitutie

schijnt men eveneens aan te nemen dat de rechtbanken van een staat over een in die staat niet verblijvende verweerder slechts rechtsmacht mogen uitoefenen indien die verweerder bepaalde minimum-aanknopingspunten heeft met de *forum*-staat, op zodanige wijze dat door het behandelen van de zaak geen inbreuk wordt gepleegd op traditionele begrippen van *fair play* en *substantial justice* (95). Beginselen van die aard zouden ook moeten worden nageleefd wat betreft de uitoefening van nationale rechtsmacht met betrekking tot de transnationale handel.

In de Europese sfeer heeft dit rechtstreeks te maken met artikel 6 van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en met artikel 1 van het eerste protocol bij dat verdrag en ook, in samenhang met die twee artikelen, met artikel 14 van het verdrag.

Dit zijn slechts enkele van de problemen waarover kan gediscussieerd worden wat betreft de rechten van de mens in een commerciële context. Zo zijn er zeker ook nog andere.

der Verenigde Staten of de *due process clause* van het XIVE amendement, sectie 1, schenden. *Home Insurance Company v. Dick* (1930), 281 US 397, 74 LEd 926, 50 S Ct 338; *Alaska Packers Association v. Industrial Accident Commission* (1935), 294 US 532, 79 L Ed 1044, 55 S Ct 518; *John Hancock Mutual Life Insurance Company v. Yates* (1936), 299 US 178, 81 LEd 106, 57 S Ct 129; *Cardillo v. Liberty Mutual Insurance Company* (1947), 330 US 469, 91 LEd 1028, 67 S Ct 801; *Clay v. Sun Insurance Office Ltd.* (1964), 377 US 179, 12 LEd 2d 299, 84 S Ct 1197; *Allstate Insurance Company v. Hague* (1981), 449 US 302, 66 LEd 2d 521, 101 S Ct 633. Zie ook de noot van Richard P. SHAFER, 66 LEd 2d 948.

(95) Anders zouden zij de *due process clause* van het XIVE amendement, sectie 1, van de constitutie der Verenigde Staten schenden. *International Shoe Company v. Washington* (1945), 326 US 310, 90 LEd 95, 66 S Ct 154; *Hanson v. Denckla* (1958), 357 US 235, 2 LEd 2d 1283; 78 S Ct 1228; *World-Wide Volkswagen Corporation v. Woodson* (1980), 444 US 286, 62 LEd 2d 490, 100 S Ct 559; *Rush v. Savchuk* (1980), 444 US 320, 62 LEd 2d 516, 100 S Ct 571. Zie ook de noot van David B. LEVENDUSKY, 62 LEd 2d 853.